

NO. VIII / 2005

ISSN 1301-2746

ADALYA

SUNA-İNAN KİRAC AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KİRAC RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YILLİĞİ
THE ANNUAL OF THE SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

ADALYA

Vehbi Koç Vakfı

Suna - İnan KIRAÇ Akdeniz Medeniyetleri
Araştırma Enstitüsü Yıllık Dergisi
Yönetim Yeri: Barbaros Mh. Kocatepe Sk. No. 25
Kaleiçi 07100 Antalya Tel: +90 242 243 42 74
Faks: +90 242 243 80 13 e.posta: akmed@akmed.org.tr
Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın **Sayı:** VIII - 2005

Sabibi: Vehbi Koç Vakfı Adına Erdal YILDIRIM

Sorumlu Müdür: Kayhan DÖRTLÜK

Yapım: Zero Prodüksyon Ltd., İstanbul

Arslan Yatağı Sk. Sedef Palas No. 35/2

Cihangir 34433 İstanbul

Tel: +90 212 244 75 21 Faks: +90 212 244 32 09

Baskı: Graphis Matbaa

Yüzöl Mh. Matbaacilar Sit. 1. Cadde 139 Bağcılar - İstanbul

Bilim Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Haluk ABBASOĞLU

Ara ALTUN

Oluş ARIK

Cevdet BAYBURTLUOĞLU

Tuncer BAYKARA

Jürgen BORCHHARDT

Jacques des COURTILS

Ömer ÇAPAR

Vedat ÇELGIN

Bekir DENİZ

Refik DURU

Serra DURUGÖNÜL

Hansgerd HELLENKEMPER

Fahri IŞIK

Havva İŞKAN-IŞIK

Frank KOLB

Max KUNZE

Thomas MARKSTEINER

Wolfram MARTINI

Gönül ÖNEY

Mehmet ÖZSAIT

Urs PESCHLOW

Scott REDFORD

Martin Ferguson SMITH

Oğuz TEKİN

Gülsün UMURTAK

Burhan VARKIVANÇ

Michael WÖRRLER

Martin ZIMMERMAN

Yayın Yönetim / Editing Management

Kayhan DÖRTLÜK

Tarkan KAHYA

Çeviriler / Translations

T. M. P. DUGGAN

İnci TÜRKOĞLU

Yazışma Adresi / Mailing Address

Barbaros Mah. Kocatepe Sk. No. 25

Kaleiçi 07100 ANTALYA-TURKEY

Tel: +90 242 243 42 74 • Fax: +90 242 243 80 13

akmed@akmed.org.tr

www.akmed.org.tr

ISSN 1301-2746

İçindekiler

M. Hamdi Kan - Erkan Dündar	
“ <i>Madduwatta ve Zippasla Dağı Ülkesi</i> ”	1
Jürgen Borchhardt	
“ <i>Europa im Vilayet Antalya</i> ” Westliche und östliche Mythologie an der Küste Lykiens	17
Claudia Tempesta	
“ <i>Antiochus IV Epiphanes and Cilicia</i> ”	59
Sencan Özbilge Altınoluk	
“ <i>Some Obols and Hemiobols from Anamur Museum</i> ”	83
Birol Can	
“ <i>Antoninler Dönemi Baroğu Işığında Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri</i> ”	89
Nevzat Çevik	
“ <i>New Finds from Neapolis Regarding the Cult of the Dead</i> ”	121
Emanuela Borgia	
“ <i>A New Funerary Cippus from Elaiussa Sebaste: Some Considerations Concerning Onomastics and Kinship</i> ”	135
Taner Korkut	
“ <i>Pisidia'da Chthonik Aphrodite Kültü</i> ”	151
Mehmet Özsait - Guy Labarre - Nesrin Özsait	
“ <i>Recherches dans le village de Kağılcık (Pisidie) -Le sanctuaire rupestre et les inscriptions-</i> ”	167
Süleyman Bulut	
“ <i>Likya - Pamfilya - Pisidya Sinir Bölgesinden Sıradışı İki Zeytinyağı İsligi</i> ”	191
Selda Baybo	
“ <i>Glasfunde aus der “Weststadt” in Limyra aus den Kampagnen 2002-2004</i> ”	211
Ayşe Aydin	
“ <i>Kilikya ve İsaurya'daki Trikonkhos Planlı Yapılar</i> ”	241
Semih Yıldız Ötüken	
“ <i>2002 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Koruma-Onarım ve Belgeleme Çalışmaları</i> ”	263
Nilay Karakaya	
“ <i>The Burial Chamber Wall Paintings of Saint Nicholas Church at Demre (Myra) Following Their Restoration</i> ”	287

Ayşe Ç. Türker	
“ <i>Myra'da Aziz Nikolaos'un Yağ Kültüyle İlişkili Seramik Kaplar</i> ”	311
Sema Bilici	
“ <i>Alanya-Tersane ve Kızıl Kule Çevresinden Bir Grup Sırılı Seramik</i> ”	329
Z. Kenan Bilici	
“ <i>A German Token Uncovered During the Alanya Citadel Excavations</i> ”	351
T. M. P. Duggan	
“ <i>Supplementary Data to be Added to the Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province and in Adjacent and Related Areas</i> ”	357

Pisidia'da Chthonik Aphrodite Kültü

Taner KORKUT*

Bu makalenin özünü oluşturan pişmiş toprak kadın büstü bugün, Yalvaç Müzesi'nde koruma altına alınmıştır (Res. 1-4). Henüz envanter numarası bulunmayan eserin, Pisidia Bölgesi'nde yapılan bir kaçak mezar kazısında ele geçtiği bilinmesine rağmen, buluntu yeri kesin olarak öğrenilememiştir. Müzeye getirilen üç ayrı torbada muhafaza altına alınmış çok sayıdaki arkeolojik eserin dokümantasyonunu yaparken, birbirinden farklı torbalar içerisinde tespit ettiğim terrakotta parçalarından, yarınluk bir restorasyon çalışması sonucunda büstün bugünkü şekli ortaya çıkmıştır. Söz konusu eserin bu bölgede tekil olması ve benzer ikonografideki büstlerin diğer arkeolojik yerleşimler içerisinde sadece bir örnekle temsil edilmesi, bu eserin yayınlanmasında önemli rol oynamıştır.

Eser oldukça iyi fırınlanmış, kireç-kum katkılı, kırmızımsı pembeye yakın bir hamurdan yapılmıştır (5 YR - 7/4). Parçaların birleştirilmesinden sonra, büstün başının burun kökü seviyesinden itibaren eksik olduğu anlaşılmıştır. Gözlerin sadece burna yakın olan kısımları ve kulakların altta meme seviyeleri korunabilmiştir. Burun, dudaklar, yanaklar ve çene sağlamdır. Sağ kolun alt kısmı ise eksiktir. Başın üst kısmındaki eksik parça nedeniyle saçların sadece, omuzlara dökülen kalın örgü lüleleri, kulak üstündeki perçemleri ve arkada enseye dökülen saçlarının uç kısımları ele geçmiştir. Eserin yüksekliği 13,5 cm, genişliği ise 9 cm dir.

Kalıp ile çalışılmış olan figür, bel hisasının hemen üzerinden itibaren bir kadın büstü olarak tasarlanmıştır (Res. 1). Büstün alt kısmı düzgün bir şekilde kesilmiştir. Her iki kol gövdeye yapışık olarak, yanlardan serbestçe aşağı doğru sarkar durumda verilmiştir. Ön cepheden verilen figürün başı karşıya doğru bakar vaziyettedir. Kadın figürü üzerinde, gövdesini sıkıca saran uzun kollu bir *chiton* taşımaktadır. Chitonun yakası yarım ay formunda verilmiş olup, zengin kıvrımlarla oldukça hareketlendirilmiştir. Benzer kıvrımlar gövdenin orta kısmında da göze çarpmaktadır. Hortum gibi kabarık verilen kıvrımlar burada, yatay ve yarım ay formda dalgalı olarak işlenmiştir. Bu giysinin üzerine ikinci bir elbise olarak *himation* bulunmaktadır. Bir şal gibi omuza atılan himationun kenarları, göğüslerin üstlerini kapatacak şekilde dikey olarak aşağı sarkmaktadır. Kumaşın göğüs üzerlerine gelen uç kısımları her iki yandan, üçlü plastik dikey kıvrımlarla hareketlendirilmiştir. Benzer dikey kıvrımlar, kollar ile gövdenin birleştiği yerde de birer adet kullanılmıştır. Bu iki kıvrım dizilerinin aralarında kalan bölge düz bırakılmış olup, bunun üzerine dikey bir

* Doç. Dr. Taner Korkut, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs 07058 Antalya.
tkorkut@akdeniz.edu.tr

sarmal palmet frizi işlenerek, kumaşın zenginliği vurgulanmak istenmiştir. Gövdenin arka kısmı büyük oranda sade bırakılmıştır (Res. 2). Sadece sağ kolun üzerindeki giysi kıvrımları ve uçları düzgün kesilmiş, aşağı taralı saçlar vurgulanmıştır. Bunlardan başka, ensenin hemen altında yuvarlak olarak şekillendirilmiş küçük bir pişirme deliği de göze çarpmaktadır.

Figürün anatomisinde birbiriyle tezat oluşturan stilistik bir yapı gözlemlenir. Omuzların, kolların ve gövdenin oldukça dolgun ve etli verilmesine karşın, göğüsler burada hemen hemen hiç vurgulanmamıştır. Benzer bir durum yüzde de seçilebilmektedir (Res. 3). Yuvarlak ve dolgun yapıdaki yüz, etli ve büyük bir burun yapısıyla oranti teşkil ederken, nokta gamzeler tarafından sınırlandırılan küçüğün ağız ve yine etli dudak yapısı tezat bir yapı sergilemektedir. Çene ise, ağız yapısında olduğu gibi küçük ve hafif dışa taşın biçimde verilmiştir. Başın üst kısmındaki eksik parçadan dolayı, figürün göz yapısı ve saç modası hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Görülebildiği kadariyla, kulakların önlerinden ücer adet ince saç lüleleri aşağı doğru sarkar vaziyette işlenmiştir. Diğer yandan, kulakların arkasından omuzlara doğru sarkan ikişer adet örgülü kalın saç kümeleri, Aphrodite'nin gençlik lülelerini anımsatır.

Eser üzerinde farklı süs eşyaları da bulunmaktadır. Kadın figürü boynunda, ortasından yuvarlak bir madalyon sarkan, oldukça sıkı bir örgülü kolye taşımaktadır. Benzer tarzda örgülü, fakat daha uzun tutulmuş bir kolye, zincir gibi göğüslerin alt seviyesine kadar sarkmaktadır. Bu zincirin tam ortasında ise, bir istiridye kabuğu madalyon gibi asılmıştır. Bunlardan başka, figürün kulak memeleri üzerine gelecek şekilde birer yuvarlak küpe de yerleştirilmiştir.

Tipolojik bakımdan benzer tarzda şekillendirilen kadın büstleri, Arkaik Dönem'den itibaren Demeter-Persephone veya Aphrodite kültürleriyle bağlantılı olarak, sakral alanda kullanıldığı gibi sepulkral alandan da pek çok örnekleri bilinmektedir¹. Bunlardan başka profan alanlarda ele geçen büstlerin sayısı da az değildir². Fakat tanrısal karakterlerin bu tür büstlerle vurgulanmasının özel bir nedeni olmadığı, bunların daha çok büyük heykel veya terrakotta tam figürlerin minyatür bir formu olduğu, bugün hemen hemen herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir³. Bazı örneklerde insanı portre özelliklerinin daha çok vurgulanmış olması nedeniyle, onların hangi tanrısal karakteri temsil ettiğinden çok, bu büstlerin ne amaçla kullanılmış olduğu en sık tartışılan konudur.

Sakral alanlarda kullanılan kadın büstlerinin temsil ettiği tanrısal karakterleri tanımlamak hiç de zor değildir. Ancak sepulkral alanlarda karşılaşılan örneklerde çoğu zaman çelişkiler yaşanmaktadır. Böyle durumlarda daha çok figürlerle birlikte verilen diğer objeler incelenmelidir. Makalenin konusunu oluşturan kadın büstü zengin giysi yapısı ve taşıdığı süs eşyaları dikkate alındığında, önemli bir karakteri temsil ettiği anlaşılmır. Ancak bu karakterin kime ait olduğu sorusu, daha çok boynundaki zincire asılı "istiridye kabuğu" ile açıklanabilir (Res. 4). İstiridye kabuğu attribut olarak tanrıça Aphrodite ile ilişkilendirilir. Çünkü mitolojiye göre tanrıça, Kıbrıs açıklarında ona hayat veren bir istiridyenin içinden doğmuştur⁴.

¹ Işın 1998, 116 vdd.

² Işın 1998, 117 ve dn. 517.

³ Frey-Asche 1996, 277 vdd. Önceleri benzer yarım büst kadın figürlerinin, Persephone'nin topraktan çıkışını simgelediklerine inanılırdu. Işın 1998, 117 dn. 520-523.

⁴ Bu mitoloji Plinius tarafından (Plinius, Nat. 9, 80; 32, 5) etrafıca anlatılmıştır. Ayrıca bk.: Simon 1959, 8 vdd.

Köpükler arasında, istiridye kabuğu içerisinde korunarak uzun süre denizde dalgalandığı içindir ki, ona “köpük” anlamına gelen *aphros* ismi verilmiştir⁵. İstiridye kabuğu içinde betimlenen Aphrodite figürleri Geç Klasik Dönem’den itibaren sevilerek kullanılmış olan bir anlatımdır (Res. 5)⁶. Yine bundan dolayısıyla, pek çok heykelinde tanrıça Aphrodite, her iki eliyle kocaman bir istiridye kabuğunu onde tutarken verilmiştir (Res. 6)⁷. Dolayısıyla Yalvaç Büstü'nün, tanrıça Aphrodite ile ilişkili olması gerektiğini söylemek, hiç de yanlış olmasa gerek.

Yalvaç Büstü'nün tanrıça Aphrodite ile olan ilişkisini doğrulayan en yakın örnek, Patara'dan bilinen pişmiş toprak kadın büstüdür (Res. 7)⁸. Yalvaç Büstü ortaya çıkıncaya kadar, tipolojik ve ikonografik açıdan tekil bir örnek olarak kabul edilen Patara Büstü giysili verilmiş olup, boynunda da zincire asılı bir istiridye kabuğu taşımaktadır. İ.O. 2. yy.'ın ortalarına tarihlenen bu eser, bugüne kadar bilinen en erken örneği teşkil etmektedir. Her iki büste benzer diğer örnekler daha çok Roma Dönemi'nde yapılmış olup, ancak bu eserler büyük yontular veya tam figür kabartmaları olarak tasarlanmıştır. Örneğin Perge'de ele geçen ve bugün Antalya Müzesi'nde sergilenen giysili bir kadın heykeli (Res. 8), göğüslerinin altından dolanan kemere asılı bir istiridye kabuğu taşımaktadır⁹. Perge Nymphaion'unun kabartmaları üzerindeki Aphrodite figürünün hemen sağında betimlenen Aphrodite Rahibesi de (Res. 9), boynundaki zincire asılı bir istiridye kabuğu ile birlikte verilmiştir¹⁰. Yine benzer bir anlatım, Perge F 4 Nymphaion'unun alınlık kabartmalarında da görülür (Res. 10). Kabartma frizinin ortasına yakın bir yerde, göğüslerinin arasından sarkan zincire asılı bir istiridye kabuğu ile betimlenmiş bir Aphrodite Rahibesi durmaktadır¹¹.

Ancak boynunda veya gövdesinde asılı istiridye kabuğu ile verilen kadın figürlerinin her zaman Aphrodite veya onun rahibesi ile ilişkilendirilemeyeceğine dair örnekler de bilinmektedir. Örneğin Perge cadde sütunlarının biri üzerindeki, bir elinde meşale ve diğer elinde yay tutan giysili Artemis Perga kabartmasında tanrıça (Res. 11), boynunda asılı zincire tutturulmuş bir istiridye kabuğu da taşımaktadır¹². Benzer bir anlatım, bugün Gaziantep Müzesi'nde sergilenen oturan Kybele heykelinde de gözlemlenir (Res. 12)¹³. Burada da tanrıça, göğüslerinin arasından sarkan zincire asılı bir istiridye kabuğu ile verilmiştir.

⁵ Aphros ismi en erken Hesiodos'un anlatımlarından (Hesiodos, Theog. 173-206) bilinmektedir.

⁶ Grigson 1976, 24 Res. 2; Hörig 1979, 227; Mansel 1978, 110 vd. Res. 118; Delivorrias 1984 Nr. 1183-1188; Higgins 1986, 144 vdd. Nr. 178; Graepler 1997, 204 Res. 195.

⁷ Perge'de bulunan ve bugün Antalya Müzesi'nde sergilenen bir Roma Dönemi Aphrodite heykeli için bk.: Özgür 1996 Kat. Nr. 18. Benzer örnekler için ayrıca bk.: Yaraş 2004, 803 vdd.

⁸ İşin 1998, 114 vdd. K 48 Lev. 30 b; İşin 2002, 109 vd. Res. 4.

⁹ Antalya Müzesi'nde A-3280 ve A-3456 envanter numaralarıyla sergilenen ve İ.S. 2. yy. ilk yarısına tarihlenen eser, boynunda taşıdığı zengin kolyelerin Artemis heykellerinde görülmüşinden dolayı, literatürde Artemis rahibesi olarak da adlandırılır, bk.: İnan 1974, 652 vd. Lev. 204; İnan - Alföldi-Rosenbaum 1979, 259 vd. Nr. 228 Lev. 161, 2-3; Özgür 1996 Kat. 9.

¹⁰ Bu Nymphaion literatürde F 2 Çeşmesi olarak da adlandırılır, bk.: İnan 1974, 646 vd. Lev. 213.

¹¹ Tulunay 1990, 417 vd.

¹² Hörig 1979, 229 Lev. 7 a.

¹³ Hörig 1979, 35 vdd. Lev. 4 a; Fleischer 1983, 91 vdd. Res. 8-9.

Perge Artemis ve Gaziantep Kybele örneklerindeki tanrıçaların yanında, antik kaynaklar tarafından onlara atfedilen diğer attributları da işlenmiştir. Yalvaç ve Patara büstlerinde ise, bu durum söz konusu değildir. Figürler burada simbol olarak sadece bir istiridye kabuğu taşımaktadırlar. Dolayısıyla bu iki örnecle birlikte tartışılması gereken, bu figürlerin tanrıça Aphrodite'nin kendisini mi temsil ettiği, yoksa onun rahibeleri mi olduğu sorusudur. Çünkü onların diğer tanrılarla bağlantısına işaret eden başka hiçbir objeye burada yer verilmemiştir.

Antik çağlarda öbür dünya inanışlarından kaynaklanan bir gelenek olarak insanlar, bazı tanrıları özellikle *chthonios* olarak adaklarla onurlandırırlardı¹⁴. Çünkü inanışa göre bu chthonik tanrılar, öbür dünyada insanlara daha iyi bir hayat sunma gücüne ve yeteneğine sahiplerdi. Bundan dolayı, bazı dinsel bayramlarda veya törenlerde chthonik tanrılar için kurbanlar kesilir veya sıvı sunular yapılrı¹⁵. Hatta chthonik tanrıların tam figürlerinin veya büstlerinin mezarlarda birlikte bırakıldığın çok örneği de bilinmektedir¹⁶. Tanrıça Aphrodite'nin de bu chthonik tanrılardan biri olduğu kabul edilmiştir ve öbür dünyada, ona inanan insanlara tanrısal sonsuz bir hayat vereceğine inanılmaktaydı¹⁷. Bundan dolayı, pek çok mezar içerisinde adak olarak Aphrodite heykelcikleri bırakılmıştır¹⁸.

Roma Dönemi frizli lahitlerinin üzerindeki Aphrodite betimlemeleri, yine Aphrodite Chthonios inancının başka bir ifade tarzı olarak yorumlanabilir. Örneğin Perge'de üretilen ve üzerinde Herakles'in 12 işinin betimlendiği lahdin bir dar yüzünde, işlerini tamamlamış ve rahat pozisyonda duran 2 Herakles figürünün arasında, gövdesinin üst kısmını çıplak verilen Aphrodite heykeli (Res. 13), yine mezar sahibinin öbür dünya inancıyla bağlantılı olmadır. Antalya Müzesi'nde sergilenen başka bir Herakles lahdinin yine dar yüzlerinden birinde, benzer bir anlatımla karşılaşılır (Res. 14). Burada mezar sahipleri "karı-koca" ortada işlenen kapının sağ ve solunda durmaktadır. Kapının hemen sağında duran ve kapıya doğru yönelen kadın figürü, üzerindeki himationun uç kısmını başını öretecek şekilde, başının üzerinden dolamıştır. Kadın figürü burada, elinde taşıdığı derince bir istiridye kabuğundan sıvı sunu yaparken verilmiştir. Hem kadının giysisinin betimleme tarzı hem de elinde taşıdığı istiridye kabuğundan sunu yapıyor olması, mezar sahiplerinden olan bu kadının kendisini tanrıça Aphrodite'ye, belki de bir rahibe olarak adamış olduğu sonucu çıkartılabilir. Bütün bu tanımlamalar gösteriyor ki Yalvaç Büstü, típkı Patara veya diğer örneklerde olduğu gibi, Aphrodite Chthonios'a adak olarak mezarlara bırakılan, tanrıcanın sembolik figürlerinden biri olmaliydi¹⁹.

¹⁴ Chthonik tanrılar için bk.: Fauth 1979b, 1172 vd.; Frey-Asche 1997, 35 vd. 105 vd.

¹⁵ Zaidman - Pantel 1994, 38 vd.

¹⁶ Frey-Asche 1997, 35 vdd.

¹⁷ Grigson 1976, 200 vd.; Fauth 1979a, 430; Nilsson 1992, 523 vdd.; Frey-Asche 1996, 282. 285 vd.

¹⁸ Frey-Asche 1996, 285 vd. Bundan başka, mezarlara figürin yerine tanrıcanın attributu olan istiridye kabuklarının da bırakıldığı, pek çok örnecle belgelenmiştir, bk.: Delivorrias 1984, 1 vdd.

¹⁹ Bazi pişmiş toprak figürlerin taşıdıkları tanrısal attributların dışında, daha çok insan fizyonomisi içerisinde verilmiş olmalarından dolayı, dönemin moda saç yapısı veya giysi gibi..., bunlarla ölümlünün tanrısallaştırılması veya kahramanlaştırılması gibi durumların söz konusu olabileceği de akla gelmektedir. Çünkü benzer inanç, batının sepulkral düşüncesinden bilinmektedir, bk.: Wrede 1981, 144 vdd. Ancak Anadolu'da böyle bir durum hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Çünkü mezar anıtlarının üzerinde dahi, insanlar ve chthonik tanrılar yan yana betimlenmemiştir. Dolayısıyla Anadolu'daki mezarlarda ele geçen benzer kadın figürlerinin, taşıdıkları attributlara göre daha çok chthonik tanrıçalar için bırakılan adak eserler olduklarını düşünmek hiç de yanlış olmasa gerek. Benzer bir düşünce için ayrıca bk.: Frey-Asche 1996, 286. Hatta bazı "erkeklerin" yine chthonik inanıştan dolayı, mezarlarna tanrıça Aphrodite figürlerile gömülülmüş olmaları, bu düşünceli destekleyen diğer önemli bir kanıt olarak gösterilebilir, bk.: Koch 1955, 878.

Tapınak mimarisi dikkate alındığında, Aphrodite kültürünün diğer tanrılar kadar yaygın olmadığı izlenimi doğar. Çünkü bugüne kadar Anadolu ve batıdan bilinen Aphrodite tapınaklarının sayısı çok fazla değildir. Tanrıçanın doğduğu yer olarak belirtilen Kıbrıs Adası, onun kültürünün belki de en yaygın olduğu bölge kabul edilir²⁰. Ancak küçük arkeolojik buluntular ve epigrafik veriler dikkate alındığında durumun böyle olmadığı, Aphrodite kültürünün antik çağlarda tüm Anadolu'da da yayılım göstermiş olduğu anlaşılmıştır²¹. Hatta bazı bölgelerde Aphrodite, diğer tanrıçalar ile birlikte de tapınım görmüştür²². Bu da, Aphrodite'nin doğu kökenli bir tanrıça olması ve bundan dolayı da çok yönlü bir karaktere sahip olmasıyla açıklanmaktadır. Kimilerine göre tanrıça, İstar kökenli Atargatis veya Dea Syria'nın batıda yorumlanması sonucu ortaya çıkmıştır²³. Başka bir inanışa göre ise, Fenike'liler tarafından İstar'ın tanrıça Astarte olarak değiştirilen formu, batıda Aphrodite olarak kabul görmüştür²⁴. Aphrodite'nin köken bakımından üçüncü ve son öncüsü ise, yine çok yönlü bir tanrıça olan, Mısır kökenli Hathor'dur²⁵. Sonuç olarak benzer inanışların, komşu bölge Pamphylia'dan belgelendiği gibi, Pisidia Bölgesi'nde de yayılım gösterdiği ve tanrıça Aphrodite'nin Chthonios kültürün burada, hem ona adanmış figürinlerle yaşıatıldığı hem de bu bölgede oldukça yaygın olan Artemis veya Kybele gibi, ona yakın tanrıçalarla birlikte tapınım görmüş olması, mümkün gözükmektedir²⁶.

Bu sepulkral inanışın Anadolu'da, dolayısıyla Pisidia Bölgesi'nde ne zaman ortaya çıktığını tespit etmek zordur. Ancak "ana tanrıça" kültürünün Anadolu'da başlangıçtan beri var olması ve tanrıçanın yer yer Kybele, Artemis veya Aphrodite olarak tapınım görmüş olması²⁷, bu inanışın Pisidia Bölgesi'nde de ne kadar eski olabileceğinin delilidir²⁸. Yalvaç Büstü ise, bu inanışın Roma Dönemi'ndeki temsilcilerindendir. Eserin Roma Dönemi içerisinde ait olduğu zamanın tespitinde önemli bir rol oynayan, dönemin saç modasından burada arzu edildiği oranda yararlanılamaz. Çünkü basın üst kısmındaki kırıkla birlikte, saçların ön ve tepe kısmı da zarar görmüştür. Fakat basın arkasındaki saç yapısı ve kulakların hemen önden sarkan üçer adet ince ve kısa saç lülesi bu büstte, Flavius'lar Dönemi'nde yaygın olan *toupet* tarzi bir

²⁰ Kıbrıs'da Aphrodite kültü için bk.: Mitford 1990, 2176 vdd.; Ley - Pirenne-Delforge 1996, 839; Bolger - Serwint 2002, 23 vdd.; Niehr 2003, 20 vdd.

²¹ Batı Anadolu'da: Laumonier 1958, 74 vdd.; Fleischer 1973, 146 vdd.; Graf 1985, 64 vdd.; Oster 1990, 1667 vdd.; Roller 1999, 132 vdd. Anadolu'nun güneyinde: Fleischer 1973, 254 vdd.; Brandt 1988, 241 vdd.; Frei 1990, 1742 vdd.; Mac Kay 1990, 2045 vdd.; Mitford 1990, 2131 vdd.; Karola - Nollé 1994, 5 vdd. Pisidia Bölgesi'nde: Drew-Bear 1990, 1907 vdd.; Karola - Nollé 1994, 5 vdd.; Büyükkolancı 1996, 53 vdd.

²² Örneğin Artemis-Aphrodite: Hörig 1979, 229 vd.; Brandt 1988, 241 vdd.; Fleischer 1989, 127 vdd.; Tulunay 1990, 415 vdd.; Karola - Nollé 1994, 61 vdd. Kybele-Aphrodite: Hörig 1979, 35 vdd.; Karola - Nollé 1994, 13; Roller 1999, 249; Işık 1999, 26 vd.

²³ Grigson 1976, 16 vd.; Hörig 1979, 221 vdd.; Bilde 1996, 151 vdd.; Turcan 1996, 135 vdd.

²⁴ Grigson 1976, 17; Niehr 2003, 20 vdd.

²⁵ Jentel 1984, 154 vdd.; Graf 1985, 64 vd.

²⁶ Artemis ve Aphrodite'nin birlikte tapınım görmeleri özellikle Perge'de sıkça vurgulanmıştır. Perge'de tanrıça Artemis'in, Aphrodite'nin aributları ile verilen kabartması dışında, rahibe figürleri üzerinde her iki tanrıçanın aributlarının bir arada betimlenmiş örnekleri de bilinmektedir. F 4 Nymphaion'u alınlıkları üzerinde bu durum, daha da açık bir şekilde görülür. Bu kabartma üzerinde, ortada betimlenen rahibe figürü her iki tanrıçayı da temsil ediyor gibi durmaktadır. Çünkü rahibenin sağında Artemis, solunda ise Aphrodite de birlikte betimlenmiştir. Ayrıca rahibe figürünün her iki yanında birer ateş altarı verilmiş olması da, yine onun iki tanrıçayla olan bağlantısına işaret etmektedir.

²⁷ Fleischer 1973, 1 vdd.; Işık 1999, 1 vdd.

²⁸ Ayrıca bugün Afyon, Burdur, Isparta ve Yalvaç müzelerinde sergilenen yüzlerce, henüz yayınlanmamış Aphrodite figürinleri bulunmaktadır ki, bunların çoğu Pisidia Bölgesi'ndeki mezarlarda ele geçmiştir.

saç modasının kullanılmış olduğunun önemli bir belirtisidir. Arkada kalan saçlar burada, toupet tarzı saç modasında genelde görüldüğü üzere, arkaistik biçimde serbestçe enseye doğru taranmıştır²⁹. Benzer saç modası, yine Anadolu kökenli olan ve geç Flavius'lar Dönemi'ne tarihlenen pişmiş toprak tam figürinlerden bilinmektedir³⁰. Figürün anatomisinde gözlemlenen, birbiriyile tezat proporsiyonlar da bu dönemde sıkça karşılaşılan stil yapısını anımsatır. Örneğin oldukça ağır ve hareketsiz gövdenin üzerinde yükselen küçük bir baş yapısı veya büyük ve etli bir burnun verildiği yüzdeki diğer organların oldukça minyatür tutulması, yine bu dönemde karşılaşılan stilistik özelliklerdir³¹. Gövdenin hareketsiz yapısını yumuşatmak için kullanılan kıvrımlarla da yine uyumsuzluk söz konusudur. Çünkü ince bir kumaştan hazırlanan giysinin üzerindeki kabarık kıvrımlar oldukça ağır ve hareketsiz bir biçimde verilmiştir. Ancak kıvrımların araları iç bükey olarak derince, kıvrım yüzeyleri ise dış bükey olarak oldukça dışa taşın bir biçimde işlenmiştir. Bununla beraber gövdede bir hareketlilik sağlanmıştır. İstiridye kabuğu gibi betimlenmiş giysinin hareketli yaka kısımla da aynı stylistik yapı vurgulanmak istenmiştir. Pisidia Antiochia'sında ele geçen, kireç taşından yapılmış ve İ.S. 1. yy.'ın ikinci yarısına ait bir tanrıça kabartması bu anlatım tarzını özetleyen en yakın örnek olarak gösterilebilir (Res. 15). Sonuç olarak, Yalvaç Büstü'nün yukarıda detaylıca anlatılan stylistik yapısı, onun büyük ihtimalle İ.S. 1. yy.'ın sonlarına doğru yapılmış olmasının gerektiğini göstermektedir³².

²⁹ Özellikle geç Flaviuslar Dönemi'ne tarihlenen ve benzer ense saç modası taşıyan portreler için bk.: Fittschen – Zanker 1983, 8 vdd. Nr. 7. 63. 79 Lev. 9. 80. 99. Hatta benzer ense saç tipinin daha sonra, Sabina portrelerinde de denendiği bilinmektedir, bk.: Fittschen – Zanker 1983, 12 vd. Nr. 12 Lev. 14. 15.

³⁰ Frey-Asche 1996, 279 Lev. 52, 1-2.

³¹ Bk. Fittschen – Zanker 1983, 8 vdd.; Frey-Asche 1996, 280 vd.

³² Yalvaç Büstü'nün tipolojik yapısı ve stylistik özellikleri onun üretim yeri hakkında şimdilik kesin bilgiler vermediğinden, bu makale kapsamında eserin üretildiği atölye konusuna değinilmemiştir. Söz konusu terrakotta yerli bir üretim olabileceği gibi, ithal bir örnek de olabilir. Bu soru ancak, Pisidia Bölgesi'nde ele geçen terrakotta figürinlerin genel bir değerlendirilmesi sonucunda cevaplandırılabilir. Fakat Anadolu'da bugüne kadar pek çok terrakotta üretim merkezi tespit edilmiştir ve buralarda Aphrodite figürinlerinin de üretildiği bilinmektedir, bk.: Frey-Asche 1996, 284 vdd. Dolayısıyla Yalvaç Büstü'nün yerli bir üretim olma ihtimali yüksektir.

Kaynakça ve Kısalmalar

Bu makalede, "Archäologische Bibliographie 1993" ve "Archäologische Anzeiger 1997, 611 vdd." da öne-riilen ve ayrıca "Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayın İlkeleri"ne ek olarak kullanılan özel kısaltmalar aşağıda belirtilmiştir.

Bilde 1996	P. Bilde, "Atargatis / Dea Syria: Hellenization of Her Cult in the Hellenistic-Roman Period?", bk.: P. Bilde (ed.), Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom (1996).
Bolger – Serwint 2002	D. Bolger – N. Serwint, Engendering Aphrodite. Women and Society in Ancient Cyprus, ASOR 7 (2002).
Brandt 1988	H. Brandt, Kulte in Aspendos, IstMitt 38, 1988, 237-250.
Büyükkolancı 1996	M. Büyükkolancı, Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996).
Delivorrias 1984	A. Delivorrias, LIMC II 1-2 (1984) 1-151 bk. "Aphrodite".
Drew-Bear 1990	Th. Drew-Bear, "Divinités de Phrygie", ANRW II 18.3, 1990, 1907-2044.
Fauth 1979a	W. Fauth, Der kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden, Bd. 1 (1979) 425-431 bk. "Aphrodite".
Fauth 1979b	W. Fauth, Der kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden, Bd. 1 (1979) 1172-1173 bk. "Chthonische Götter".
Fittschen – Zanker 1983	K. Fittschen – P. Zanker, Katalog der römischen Porträts in den capitolischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, Bd. III (1983).
Fleischer 1973	R. Fleischer, Artemis von Ephesos und Verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien (1973).
Fleischer 1983	R. Fleischer, "Neues zu kleinasiatischen Kultstatuen", AA 1983, 81-93.
Fleischer 1989	R. Fleischer, "Doppelte Nemesis. Aphrodite?", Anadolu 22, 1981-1983 (1989) 127-141.
Frei 1990	P. Frei, "Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit", ANRW II 18, 3, 1990, 1742-1842.
Frey-Asche 1996	L. Frey-Asche, "Aphrodite in Mainz", IstMitt 46, 1996, 277-286.
Frey-Asche 1997	L. Frey-Asche, Tonfiguren aus dem Altertum. Antike Terrakotten im Museum für Kunst und Gewerbe Hamburg (1997).
Graepler 1997	D. Graepler, Tonfiguren im Grab. Fundkontakte hellenistischer Terrakotten aus der Nekropole von Tarent (1997).
Graf 1985	F. Graf, Nordionische Kulte. Religionsgeschichte und epigraphische Untersuchungen zu den Kulten von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia (1985).
Grigson 1976	G. Grigson, The Goddess of Love (1976).
Higgins 1986	R. Higgins, Tanagra and the Figurines (1986).
Hörig 1979	M. Hörig, Dea Syria, Studien zur religiösen Tradition der Fruchtbarkeitsgöttin in Vorderasien (1979).
Işık 1999	F. Işık, Doğa Ana Kubaba. Tanrıçaların Ege'de Buluşması (1999).
İşin 1998	G. İşin, Hellenistik ve Erken Roma Dönemlerinde Patara Terrakottaları (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya 1998).

- İşin 2002 G. İşin, Terrakotten als Grabbeigaben in den Nekropolen von Patara, bk.: C. Berns (ed.), *Patris und Imperium. Kulturelle und politische Identität in den Städten der römischen Provinzen Kleinasiens in der frühen Kaiserzeit*, Kolloquium Köln, Kasım 1998 (2002) 107-115.
- İnan 1974 J. İnan, Neue Porträtsstatuen aus Perge, bk.: Mansel'e Armağan, TTK VII. Dizi Sa. 60 (1974) 643-661.
- İnan – Alföldi 1979 J. İnan – E. Alföldi-Rosenbaum, Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei (1979).
- Jentel 1984 M. O. Jentel, LIMC II 1-2 (1984) 154-166 bk. "Aphrodite in Peripheria Orientali".
- Karola – Nollé 1994 M. Karola – J. Nollé, Götter, Städte, Feste. Kleinasiatische Münzen der römischen Kaiserzeit, Sergi Kat., München 22 Temmuz - 30 Ekim 1994 (1994).
- Koch 1955 C. Koch, RE VIII A 1 (1955) 828-892 bk. "Venus".
- Laumonier 1958 A. Laumonier, Les cultes indigènes en Carie (1958).
- Ley – Pirenne 1996 A. Ley – V. Pirenne-Delforge, Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike, Bd. 1 (1996) 838-844 bk. "Aphrodite".
- Mac Kay 1990 T. S. Mac Kay, The Major Sanctuaries of Pamphylia and Cilicia, ANRW II 18.3, 1990, 2045-2129.
- Mansel 1978 A. M. Mansel, Side. 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları, TTK V. Dizi Sa. 33 (1978).
- Mitford 1990 T. B. Mitford, "The Cults of Roman Rough Cilicia", ANRW II 18.3, 1990, 2131-2160.
- Mitford 1990 T. B. Mitford, "The Cults of Roman Cyprus", ANRW II 18.3, 1990, 2176-2211.
- Niehr 2003 H. Niehr, Zur Interferenz der phönizischen Religion mit den Religionen ihrer Umwelt am Beispiel von Zypern, AsiaMS 45 (2003).
- Nilsson 1992 M. P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion I. Die Religion Griechenland bis auf die griechische Weltherrschaft (1992).
- Oster 1990 R. E. Oster, "Ephesus as a Religious Center under Principate", ANRW II 18.3, 1990, 1667-1741.
- Özgür 1996 E. Özgür, Sculptures of the Museum in Antalya I. A Journey into Mythology and into History, Müze Kat. (1996).
- Roller 1999 L. E. Roller, In Search of God the Mother. The Cult of Anatoliens Cybele (1999).
- Simon 1959 E. Simon, Die Geburt der Aphrodite (1959).
- Tulunay 1990 E. T. Tulunay, Anadolu'da Artemis ile Aphrodite Arasındaki Benzerlikler, X.I TürkTKB, Ankara 22-26 Eylül 1986 (1990) 415-421.
- Turcan 1996 R. Turcan, The Cults of the Roman Empire (1996).
- Wrede 1981 H. Wrede, Consecratio in formam deorum. Vergöttlichte Privatpersonen in der römischen Kaiserzeit (1981).
- Yaraş 2004 A. Yaraş, "Allianoi Nymphesi", bk.: T. Korkut (ed.), Anadolu'da Doğu. 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan (2004) 803-815.
- Zaidman – Pantel 1994 L. B. Zaidman – P. S. Pantel, Die Religion der Griechen (1994).

Summary

The Chthonic Cult of Aphrodite in Pisidia

This article concerns the terra cotta bust of a woman that was unearthed in an illegal tomb excavation in Pisidia and is today in the collection of the Yalvaç Museum. This bust was made from a reddish-pink clay, of a lime-sandy texture and was quite well-fired. It stands 13.5 cm tall and is 9 cm wide.

This figure, depicting a woman from slightly above the waist, a bust, was cast from a mould. The bottom of the bust is cut very smoothly. Both arms of the figure fall down freely, touching the body. This figure of a woman wears a tight chiton with long sleeves, with the collar of the *chiton* of a half-moon shape and the figure is quite well articulated with rich drapes, while similar drapes are also to be seen on the central part of the body. The hose-like puffy drapes have been given horizontal wavy and half-moon forms. Over the chiton there is a *himation*, which hangs over the shoulder like a shawl, with the edges of the himation hanging down covering the breasts and with the breasts articulated by triple plastic vertical folds on both sides. Similar but single vertical folds are also found where the arms of the figure join the body. The areas between these two groups of folds are left flat and are decorated with a vertical spray palmette frieze, designed to exhibit the richness of this fabric. The back of the body is to a large extent left plain, with only the folds of cloth over the right shoulder and the straight cut ends of the combed hair worked. There is, just below the neck, a small round shaped firing hole.

The bust also carries other ornamentation, with the female bust wearing a quite tightly braided necklace with a round shaped medallion pendant and another necklace with similar braiding, like a chain but longer and reaching below the breasts, which has as a pendant an oyster shell shaped medallion. In addition, she wears round shaped earrings on the lobes of her ears.

Other examples that are typologically similar to this bust are known from sacral areas related to the cults of Demeter-Persephone and Aphrodite, which date from the Archaic Period onwards, as well as many examples from tomb areas. It is not difficult to identify the divine characters that are represented by such figures that have been found in sacral areas; however, the examples from sepulchral areas have resulted in much discussion and, in the case of those from graves, it is necessary to study the other artifacts that are found with these figures. It is to be understood that our example, from the Yalvaç Museum, represents an important character because of the rich costume and jewelry depicted and her identity can be determined from the oyster shell medallion that she is wearing. The oyster shell is related to the iconography of the goddess Aphrodite as her attribute because, according to mythology, Aphrodite was born in an oyster shell off the island of Cyprus. Therefore, it is plausible to suggest that this bust is related to the goddess Aphrodite.

A terra cotta bust of a woman, dating from the Late Hellenistic Period, from Patara is the nearest similar example that illustrates the connection of the Yalvaç bust with the goddess Aphrodite. Other examples that are similar to both of these terra cotta busts were produced in the Roman Period, but they are works of sculpture of greater size, some being full size figures. For example, a clothed statue of a woman statue from Perge, now on display at the Antalya Museum, wears an oyster shell hanging from the belt that is fastened around her body just below her breasts. The depictions of the priestesses of Aphrodite among the reliefs of the F2 and the F4 Nymphaions in Perge are also shown wearing a necklace with an oyster shell pendant.

However, from some other examples it is clear that not all those figures depicted wearing an oyster shell hanging from their necklace or on their bodies are related to the cult of Aphrodite. For example, the Artemis Pergaia relief that is carved on a column on the colonnaded street at Perge, holds a torch in one hand and a bow in the other and she also wears an oyster shell. A similar depiction of an oyster shell is also to be seen on the Kybele statue, now on display in the Gaziantep Museum, where the goddess Kybele wears a necklace in the form of a chain with an oyster shell pendant.

Looking at the known dedications of temples, it can be seen that the cult of Aphrodite was not as widespread as the cults of other deities, as, to date, very few temples are known that are dedicated to Aphrodite in Anatolia or the West. It is known that her cult was the most widespread in Cyprus where she was born, however, by looking at small archaeological finds and the available epigraphic evidence, it can be inferred that the cult of Aphrodite was widespread across Anatolia throughout antiquity. In some regions, Aphrodite was worshiped together with other goddesses such as Artemis and Kybele.

In antiquity, some deities were venerated with votive offerings, especially *chthonios* due to the ancient tradition arising from the belief in the other world. Many examples are known of full size figures or busts of chthonic deities that were placed in tombs together with the deceased, as according to this belief, these chthonic deities were capable of providing the dead with a better life in the other world. It is known that the goddess Aphrodite was one of these chthonic deities and it was believed that she would give an eternal life to those people who, when they died, showed their faith in her. Consequently, figurines of Aphrodite were placed in many tombs as votive offerings. The depictions of Aphrodite on those Roman sarcophagi with friezes can be interpreted as another method of expressing belief in Aphrodite in her Chthonic aspect. These points together suggest that, just as with the Patara and other examples, the Yalvaç bust was a symbolic figure of Aphrodite that was placed in a tomb as a votive offering to Aphrodite Chthonios.

The dating of the Yalvaç bust can be determined from the hair style and from other stylistic features of the work. The hair style of the back of the head and the three short and tiny curls of hair on both sides just by the ears are clear evidence of the toupet hair style widespread in the Flavian Period. The hair at the back is combed down towards the bottom of the neck in an archaic style, as is generally found on examples of the toupet hair style. The contrasting proportions observable in the anatomy of the figure remind one of the sculptural style quite often seen in this period, for example, the quite heavy and stationary body supports only a small head and the big fleshy nose contrasts with the tiny modeling of the other parts of the face, that are typical of the stylistic features of the sculpture of this period. Consequently, on stylistic grounds the Yalvaç bust can probably be dated towards the end of the 1st century.

Res. 1 Yalvaç Büstü (Ön Yüz).

Res. 2 Yalvaç Büstü (Arka Yüz).

Res. 3 Yalvaç Büstü (Detay).

Res. 4 Yalvaç Büstü (Detay).

Res. 5 Side I 1 Çeşmesi Kaset Kabartması.

Res. 6 Aphrodite Heykeli (Antalya Müzesi).

Res. 7 Patara Büstü (Antalya Müzesi).

Res. 8 Rahibe Heykeli (Antalya Müzesi).

Res. 9 Perge F 2 Nymphaion Kabartması (Antalya Müzesi).

Res. 10 Perge F 4 Nymphaion Kabartması
(Antalya Müzesi).

Res. 11 Perge Kabartmalı Sütun.

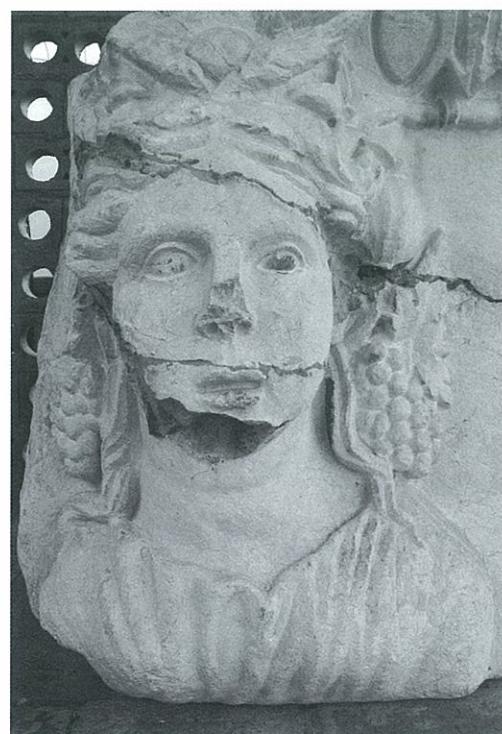
Res. 12 Kybele Heykeli (Gaziantep Müzesi).

Res. 13 Herakles Lahdi (Antalya Müzesi).

Res. 14 Herakles Lahdi (Antalya Müzesi).

Res. 15 Tanrıça Kabartması (Yalvaç Müzesi).

